

namesto pogojnika v glavnem ali odvisnem stavku povedni sedanjik v dovršni obliki ali povedni pretekli čas. Seveda pa je tudi tako pripovedovanje stilsko opazno, če trdimo, da bi tod sicer pričakovali pogojniške stavke.

O P O M B E

¹ Posebej so upoštevane slovnice: A. Janežič, Slovenska slovnica 1864; Janežič-Sket, Slovenska slovnica 1894; A. Breznik, Slovenska slovnica 1934; Breznik, Bajec, Kolarič, Rupel, Sovre, Solar, Slovenska slovnica 1940; Uredniški odbor, Slovenska slovnica 1947; Fink, Kopriva, Žerjav, Slovenska jezikovna vadnica 1949; Bajec, Kolarič, Rupel, Slovenska slovnica 1956. — ² J. Navratil, Beitrag zum Studium des slawischen Zeitwortes aller Dialekte. Dunaj 1856, 111—114. — ³ A. Janežič, Sket, Slovenska slovnica. šesta predelena izdaja, Celovec 1889, 106. — ⁴ J. Svetokriški, Sacrum promptuarium. Prir. M. Rupel. 1937, 9. — ⁵ Pri pisateljih, katerih proze ni bilo mogoče pregledati v celoti — to je večina — se je bilo treba omejiti na odlomke, ki zastopajo celoto. Iz števil ob posameznih avtorjih se ne da zanesljivo ugotavljati razmerje med rabo ene in druge stave med posameznimi pisci. Raba pogojnika je namreč pri pisateljih različno pogostna, izbor del posameznih pisateljev je tudi namenoma bolj ali manj naključen, obseg pregledanega gradiva pri posameznikih pa le približno enak. Tako so števila posameznih primerov iz odlomkov relativna; ustrežneje kažejo le sorazmerje v rabi posameznih oblik stave pri istem pisatelju. Tu in tam je morda kak primer tudi spregledan. Pri pisateljih z daljšo ustvarjalno dobo in z obsežnejšim delom je upoštevanih več del, posebno če je njihov stilni razvoj značilnejši. — ⁶ J. Janžekovič, Smisel življenja. Mohorjeva družba 1966, 4. — ⁷ I. Cankar, Popotovanje Nikolaja Nikiča. Izbrano delo I, 441. — ⁸ S. Kuzmič, Novi zakon. 1848, 254. — Spričo drugih jezikovnih zanimivosti, ki jih skriva ta neraziskani pisec, npr. vplivi zahodnoslovanskega — češkega? — besedišča, se velja vsaj bežno ustaviti ob vlogi pogojnika v njegovi prozi. Pogojnik namreč često rabi pravzaprav kot predpretekli čas v časovnih odvisnikih: »Gda bi pa Gallon namestnik bio v Ahaji, stanoli so proti Pavli z enakim talom Židovje i pelali so ga pred sodni stolec«, oziroma: »Gda bi pa šteo vu Ahajo prek idti, opomenjeni bratje so pisali vučenikom, ka bi ga gori prijali.« Današnji prevod se namreč glasi: »Ko je bil pa Gallon...« in »In ko je hotel iti v Ahajo...«, prim. Jeré, Pečjak, Snoj, Sveto pismo nove zaveze. Celje 1948, 304—305. — ⁹ J. Iwaszkiewicz, Mati Ivana Angelska. Prev. France Vodnik. 1965, 80. — ¹⁰ P. Trubar, Artikuli 1562, 51, cit. po M. Rupel, Slovenski protestantski pisci 1966, 141—142. — ¹¹ J. Kersnik, Testament. ZD 4, 77. — ¹² V. Levstik, Zapiski Tine Gramontove. 1919, 127 — ¹³ Prav tam, 115. — ¹⁴ I. Cankar, O čebelnjaku. ID I, 323. — ¹⁵ I. Cankar, Popotovanje ID I, 419. Prim. še: »Če bi vam ga opisal še bolj nadrobno, ne bi si ga mogli (običajno: si ga ne bi mogli) predstavljati takšnega, kakršen je v resnici.« I. Cankar, Oče in sin ID I, 104. — ¹⁶ Pod svobodnim soncem 1955, 280. — ¹⁷ To je uspelo Toporišču v stilski obravnavi Finžgarjeve proze. Prim. J. Toporišč, Pripovedna dela F. S. Finžgarja. 1964, predvsem strani 221 in sl., 238 in sl., 249 in sl. — ¹⁸ Kuhinja 1920, 120. — ¹⁹ Isto, izdaja 1965, str. 94. — ²⁰ Molitev za moje brate, 115. — ²¹ R. van Gulik, Kitajsko zlato. Delo 8. II. 1967, str. 9. — ²² B. Pahor, Na sipini. 1960, 220. — ²³ Slovenska slovnica 1934, 205—206. — ²⁴ Golobova njiva, IS 1, 310. — ²⁵ F. S. Finžgar, Pod svobodnim soncem. 1955, 288. — ²⁶ Kuhinja 1920, 87. — ²⁷ Kuhinja 1965, 69. — ²⁸ Kuhinja 1920, 103. — ²⁹ I. Cankar, O čebelnjaku. ID I, 325. — ³⁰ I. Cankar, Popotovanje, ID I, 465. — ³¹ Jan Werich, Ko bo odpadlo listje s hrasta. Prev. B. Kozinc. Obzornik Prešernove družbe 1966, št. 6, 401. — ³² Na klancu, 1949, 160. — ³³ V. Levstik, Zapiski Tine Gramontove, 99. — ³⁴ Senčni ples, 1960, 30. — ³⁵ Prav tam, 33. — ³⁶ Slovenska slovnica 1940, 85. — ³⁷ Senčni ples, 35. — ³⁸ Prav tam, 230.

Janez Orešnik

VABILO K PREUČEVANJU TRANSFORMACIJSKE GENERATIVNE SLOVNICE

Govoreči se tudi takrat ravnamo po pravilih jezika,¹ ki ga uporabljamo, kadar ne poznamo pravil, ki jih je za ta jezik sestavil jezikoslovec; pravila imamo namreč »v glavi«. Obe vrsti pravil — jezikoslovna in tista »v glavi« — imenujmo jezikovna. S pravili »v glavi« naj bi se ukvarjala zlasti psiho-

¹ Terminološka opazka. Izraz 'jezik' se žal uporablja v številnih pomenih. Včasih obsega celo prav vse naravne in umetne jezike, človeške in živalske. V tem članku se beseda 'jezik' nanaša na naravni človeški jezik in na naravne človeške jezike. Ni pa — kolikor vidim — v članku ničesar, kar bi iz območja tako zoženega pojma 'jezik' izključevalo tvorbe kakor esperanto, ki je določenemu številu ljudi baje celo materin jezik.

logija, z jezikoslovnimi pa jezikoslovje. Ta porazdelitev območij je za zdaj — kolikor vidim — le navidezna, kajti karkoli vemo o pravilih »v glavi«, povzemamo iz znanja o jezikoslovnih pravilih: verjetne se nam zde samo tiste domneve o pravilih »v glavi«, ki jih kakorkoli že potrjujejo jezikoslovna pravila. Za o s n o v n o štejemo torej domnevo, da si pravila »v glavi« in jezikoslovna pravila tako ali drugače ustrezajo. Domneva o medsebojni ustreznosti obeh vrst pravil zadeva medsebojno prirejenost obeh vrst pravil in ustreznost glede značilnosti, ki določajo obliko tako enih kot drugih vrst pravil in jih uvrščajo — ali ne uvrščajo — med jezikovna. Jezikoslovno pravilo in tisto »v glavi« sta nerazdružljiv par, v katerem sta obe pravili hkrati jezikovni ali hkrati nejezikovni. Merilo j e z i k o v n o s t i si lahko predstavljamo kot seznam oblikovnih značilnosti, ki jih mora imeti jezikovno pravilo. — Kadarkoli niže govorimo o pravilih, mislimo na omenjene pravilske pare.

Izraz »slovnica določenega jezika« nam tu pomeni vsoto vseh jezikovnih pravil kakega jezika: tako je vsaka slovnica v resnici nerazdružljiv par jezikoslovne slovnice in tiste »v glavi«.

Otrok se uči materinega jezika tako, da oponaša ljudi iz svoje okolice, ki ta jezik že znajo govoriti. Učenček ponavlja, kar sliši, in ustvarja — kadar duševno to že zmore — nove, popolne ali nepopolne, stavke.² Nastajanje novih stavkov kaže, da je učenček iz sprejetega stavčnega gradiva povzel določena pravila, tj. ustvaril si je podzavestno mnenje o tem, kako je sprejeto gradivo razčlenjeno ter zloženo in kako je mogoče z znanjem o strukturi tvoriti nove stavke. Iz takih pravil nastala slovnica je p o s k u s n a: z njeno pomočjo tvorjeni stavki pogosto niso v skladu z govorico ljudi, ki so učenčku vzor; zato vzorniki napačne stavke popravljajo, učenček ugotavlja, da njegova poskusna slovnica ni prava, in si jo po kosih drugači.³ Poskusna slovnica se spremeni v trajno, ko vzorniki učenčku nehajo popravljati izgovorjene stavke.

Ker otrok sliši, razume in podzavestno razčlenjuje tudi stavčne pare kakor

1a. *Mrzlo je tu in*

1b. *Tu je mrzlo,*

bi bilo teoretično pričakovati, da bo ena izmed poskusnih slovnice, ki si jih otrok podzavestno sestavlja in z njimi tvori ne zgolj ponovljene stavke, vsebovala tudi naslednje pravilo:

2. *Novi stavki se tvorijo iz že znanih tako, da povemo besede znanega stavka od zadaj naprej.*

1a in 1b ustrezata temu pravilu ne glede na to, kateri stavek štejemo za znan.

Kljub obilju takšnih stavčnih parov (ki prevladujejo prav pri kratkih stavkih — in teh otrok tudi največ sliši in razume) pa si otrok poskusne slovnice s takšnim pravilom nikoli ne napravi. Na to sklepamo iz okoliščine, da v obilni znanstveni literaturi o otroškem govoru menda nikjer ne piše — o katerem koli jeziku — da bi otroci delali slovnične napake, ki bi jih lahko pripisali edino obstajanju začasne slovnice s pravilom 2.⁴

² Otrok sprejema in izdeluje tudi govorne tvorbe, ki bi jih ne mogli imenovati 'stavke'. Takšnih tvorb tu ne bomo upoštevali.

³ Navedb otroških slovničnih napak je v literaturi vseh vrst nič koliko in vsakdo bi iz skušnje z otroki lahko dodal primere, ki pričajo o napačnih poskusnih slovniceh. Naj omenim dva kratka. Mala Katarina, iz Ljubljane, je rekla: »Z brez očetovega dovoljenja so ga ostrigli.« Mala Maja, tudi Ljubljančanka, je nekaj videla »na peči« namesto »na péči«. Starši so s popravkom hitro poskrbeli za to, da sta se poskusni slovnici spremenili.

⁴ Sploh pa izkušen jezikoslovec precej vidi, da je pravilo 2 po obliki različno od pravil v resničnih slovniceh.

To, da v otrokovih poskusnih slovnica⁵ ni pravila 2, je mogoče razložiti z naslednjo domnevo.⁵ Dedne nagnjenosti človeške vrste med drugim določajo skupne lastnosti jezikovnih pravil (in s tem tudi slovníc) »v glavi«. O teh nagnjenostih si mislimo, da z ene strani dopuščajo vse značilnosti resničnih jezikov in verjetno tudi nekaj lastnosti, ki jih v znanih jezikih (še) niso opazili; z druge strani te nagnjenosti izključujejo iz seznama mogočih lastnosti resničnih jezikov celo vrsto drugih značilnosti. (Med drugim so pravila takšne vrste, kot je pravilo 2, zato iz poskusnih in trajnih slovníc posameznih jezikov izključena a priori.) Če se smem izraziti še bolj po domače, bi rekel, da narava s pomočjo omenjenih nagnjenosti skrbi za to, da otroku pri izdelovanju poskusnih slovníc ni treba izbirati med preštevilnimi možnostmi: otrok slovnice s pravilom 2 sploh ne napravi, torej ne pride do tega, da bi tvoril nove stavke, s katerimi bi podzavestno preizkušal pravilo 2; zato ni slovníčnih napak, ki bi kazale na takšno pravilo poskusne slovnice.

Zdaj pa si oglejmo še naslednji stavčni par:

3a. *Stoji pri oknu.*

3b. *Oknu pri stoji.*

3b sem izdelal iz 3a s pravilom 2. 3a je povsem normalen stavek slovenskega jezika, 3b pa ni, kajpak zato ne, ker *pri* v slovenščini ni postpozicija. S stališča posameznega jezika — slovenščine — je torej lahko pojasniti, zakaj je 3b napačen. Vendar bi radi — glede na to, da smo 3b izdelali s pravilom, ki ne samo da ni pravilo slovenske slovnice, temveč sploh ni jezikovno pravilo — našli kak razlog za trditev, da 3b sploh ni jezikovna struktura. Tu pa nastane težava — in to načelne narave, ker ne gre samo za konkretni primer — da namreč takšnega razloga ni mogoče najti: 3b bi prav lahko bil stavek, to vsi čutimo, v jeziku s postpozicijami.⁶

Iz težave se izmotamo, če vključimo v jezikovno teorijo naslednji postulat. Kadar ugotavljamo, ali je določena struktura jezikovna ali ne, moramo upoštevati tudi pravila, s katerimi je ta struktura izpeljana iz druge strukture ali iz drugih struktur (ki jih ad hoc imenujmo 'osnovne'); če ta pravila niso jezikovna, tudi izpeljana struktura ni jezikovna (je pa lahko takšna po naključju videti).⁷ — Iz tega bi sledilo, da 1b ni jezikoven in ni stavek slovenskega jezika, ČE in KADAR je izpeljan iz 1a s pravilom 2; resnični jezikovni strukturi slovenskega jezika *Tu je mrzlo*, izpeljani z jezikovnimi pravili, je le po naključju podoben. Tudi za 3b bi iz povedanega sledilo, da ni jezikovna struktura, ker je izdelan z nejezikovnim pravilom 2. Kolikor pa je podoben resničnim jezikovnim strukturam slovenskega jezika, gre za naključno podobnost, razlojljivo s tem, da smo za 'osnovno' strukturo pri izpeljavi izbrali resničen stavek in da je nejezikovno pravilo 2, ki smo ga uporabili, podobno jezikovnim pravilom.

⁵ Takšna razlaga je potrebna samo; če nam je pojav, ki naj ga domneva razloži, zakonit. — Jedro tu sporočene domneve je povzeto po naslednjem članku: Noam Chomsky, »Introduction to the Formal Analysis of Natural Languages«, v priložniku Luce, Bush in Galanter (izd.), *Handbook of Mathematical Psychology*, vol. II, New York, 1963; glej str. 276.

⁶ Primerjaj naslednjo strukturo, ki je dokaj podobna jezikovnim, vendar nismo v zadregi za razlog, zaradi katerega trdimo, da ta struktura ni jezikovna: *Pr' ok'u s'oj'*.

⁷ Primerjaj s tem poljubno vrsto števil, ki jih po določenem ključu zamenjujem s črkami ali glasovi. Po naključju lahko pri tem nastane struktura, ki je — za naše čute — povsem enaka pravi jezikovni strukturi.

Med brskanjem za jezikovnimi teorijami, ki izrečno ali implicitno vsebujejo navedeni postulat, se ustavimo pri zgodovinski slovnici! Zgodovinska slovnica (natančneje, primerjalni del le-te) si s pravili pomaga pri ocenjevanju statusa domnevne jezikovne enote — vzemimo — v tistem posebnem primeru, ko obnavlja glasovje zgubljene jezikovne enote v danem jeziku na podlagi ustreznih oblik v sorodnih jezikih in na podlagi ustrezne oblike ustreznega prajezika. Takrat je verjetnost, da je rekonstruirana oblika prava, v večji ali manjši meri odvisna od tega, kako realistična in verjetna so pravila (do njih se dokopljemo s primerjavo med obliko prajezika in rekonstruirano obliko), s katerimi je rekonstruirana oblika izpeljana iz praoblike. Kot znano, je osnovna mera realističnosti in verjetnosti takih pravil okoliščina, da so (ali niso) enaka pravila znana tudi iz drugih, po možnosti še živih, jezikov. Tu se m i m o g r e d e v večini primerov podzavestno ocenjuje tudi to, ali je pravilo jezikovno: če ga poznamo tudi iz drugih jezikov, je ocena jezikovnosti vedno pozitivna.

Obrobna in subjektivno podzavestna ocenjevanja jezikovnosti v zgodovinski slovnici pa imajo tudi naslednjo načelno pomanjkljivost. Jezikovnost določenega pravila ugotavljamo samo z obstajanjem podobnih ali enakih pravil drugod, in bistveno vprašanje o tem, v čem je jezikovnost katerega koli pravila, ostaja nerešeno, ker poteka razmišljanje v začaranem krogu samih vzporedb: tisto, k čemur smo v začetku vzporednost iskali, nam na koncu kot vzporednost rabi!

Kolikor je meni znano, odgovarja na vprašanje o tem, kaj je jezikovno, samo jezikoslovna šola, imenovana 'transformacijska generativna slovnica', izrečno tako, da napravlja jezikovnost struktur odvisno od jezikovnosti pravil, s katerimi so jezikovne enote izpeljane, in posredno od ustreznih 'osnovnih' struktur: da bi pravilo bilo jezikovno, mora glede oblike zadostiti takšnim in takšnim postulatam (podobno velja za jezikovnost 'osnovnih' struktur), in da bi določena izvedena struktura bila jezikovna, mora biti izpeljana z jezikovnim pravilom. Očitno so torej bistveni tisti postulati, ki določajo obliko jezikovnih pravil in 'osnovnih' struktur, pomembne pa so kajpak tudi opredelitvi pojmov, kot so '*osnovna*' struktura, *izpeljava s pravili*, *pravilo*, *izpeljana struktura*. Transformacijska generativna slovnica daje na voljo svoje postulate in opredelitve. O teh zdaj ne bo govor, poudarimo naj le, da med temi postulati ni tistih postulatov zgodovinske slovnice, po katerih je 'osnovna' struktura nujno fonetična aktualizacija ter v vsakem primeru sodi v neko starejšo dobo istega jezika, jezikovno pravilo pa je vedno diahronično. Ti postulati zgodovinske slovnice so pomembni za posebne namene tega dela jezikoslovja, nimajo pa verjetno nič neposredno opraviti z opredelitvijo jezikovnosti in — bodimo pravični — tudi niso bili postavljeni zaradi te opredelitve. Ko bi s temi postulati zgodovinske slovnice poostriili merila jezikovnosti, bi bila negotova jezikovna narava vseh jezikovnih enot brez (znanih) 'prednikov'.

Kdor priznava veljavo razmišljanj, kakršna so zgornja, tega bo torej še posebej zanimala transformacijska generativna slovnica. Pričujoči članek je pravzaprav vabilo k študiju te šole. Upajmo, da se bo med slovenisti — pri nas ali v zamejstvu — kmalu našel kdo, ki bo uporabil generativna načela ob slovenščini. Sedaj se je o uporabnosti te metode mogoče prepričati iz knjige Noama Chomskega o vidikih sintaktične teorije⁸ in z literaturo, ki je tam navedena.

⁸ Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., 1965.